

недругам («Нет, приятели, теперь не заманите меня; я не стану переписывать гадких бумаг ваших!» [2, с. 170]), то к самому себе («Погоди, приятель! будем и мы полковником» [2, с. 170]). Значение обращений героя к самому себе оказывается очень существенным: это не просто риторические фигуры, это напряженный диалог с самим собой. В недрах сознания обыкновенного переписчика бумаг постепенно вызревает король Фердинанд VIII. Неудовлетворенные амбиции титулярного советника сублимируются, в конечном счете, в самоидентификацию с испанским монархом. Трансформация сознания повествователя усиливает амбивалентность повествования, обостряет свойственную сказу разнонаправленность отношений автора и нарратора. В этом отношении показателен финал произведения: прорыв прежнего, здорового титулярного советника сквозь больное сознание «испанского короля» («Матушка, спаси твоего бедного сына! урони слезинку на его бедную головушку! посмотри, как мучат они его!...») внезапно обрывается торжеством поврежденного сознания («А знаете ли, что у алжирского дея под самым носом шишка?!...» [2, с. 176]).

Как видим, «Записки сумасшедшего» заявлены как письменный жанр, однако субъектная организация произведения, его стилистика, отношения между автором и нарратором, принципы создания образа соотносятся с классическим сказом, а не с традиционным книжно-литературным повествованием.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. О языке художественной прозы: избр. труды. Москва: Наука, 1980. 360 с.
2. Гоголь Н. В. Собр. соч.: в 7 т. Москва: Худож. лит., 1976 – 1979. Т. 3. Москва, 1977. 303 с.
3. Левин В. Д. Литературный язык и художественное повествование. *Вопросы языка современной русской литературы*. Москва: Наука, 1971. С. 9–96.
4. Мущенко Е. Г., Скобелев В. П., Кройчик Л. Е. Поэтика сказа. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1978. 287 с.
5. Шмид В. Нарратология. Москва: Языки славянской культуры, 2003. 312 с.
6. Эйхенбаум Б. М. О литературе: работы разных лет. Москва: Сов. писатель, 1987. 541 с.

УДК 821.161.1

*О. С. Карпіна
Бахмут*

ПРОБЛЕМА САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ РОСІЇ В ІСТОРІОСОФСЬКИХ КООРДИНАТАХ ЗАХІД – СХІД У ПЕНТАЛОГІЇ ВС. С. СОЛОВЙОВА «ХРОНІКА ЧОТИРЬОХ ПОКОЛІНЬ»

Художній простір пенталогії Вс. С. Соловйова «Хроніка чотирьох поколінь» багатовимірний. Центром його є Російська імперія, у якій розгортається абсолютна більшість її подій.

Видатний російський мислитель П. Я. Чаадаєв неодноразово писав у своїх працях про існування двох протилежних полюсів – Заходу та Сходу: «Это не только географическое деление, но также и порядок вещей, обусловленный самой природой разумного существа: это – два принципа, соответствующие двум динамическим силам природы, две идеи, объемлющие все устройство человеческого рода» [6, т. 1, с. 529].

У пенталогії особливої актуальності набуває така проблема, як самоідентифікація Росії в історіософських координатах Захід – Схід. Відповідно в основі просторової моделі художнього світу твору, що досліджується, лежать дві бінарні опозиції: «Росія – Захід» та «Росія – Схід». Розглянемо послідовно обидва аспекти окресленої вище проблеми.

У 30-60-ті роки ХІХ ст. російські історіософи невпинно міркували про історичний шлях розвитку Росії. Головне питання, яке знаходилося у центрі їхньої уваги, стосувалося відносин Росії та Західної Європи. В історіософських побудовах мислителів вони «выступали как противостоящие друг другу обособленные исторические образования. И эти исторические целостности не просто занимали разные территории, не просто были не одним и тем же. Они по-разному развивались, были разными, качественно отличными цивилизациями» [2, с. 154].

У протиставленні Росії Заходу в художньому світі пенталогії відбивається відома суперечка західників та слов'янофілів про вибір політичних і моральних орієнтирів розвитку першої. Просторова опозиція «Росія – Захід» присутня у перших трьох частинах «Хроніки чотирьох поколінь». Найбільш очевидна ця конфронтація у першому романі циклу.

Політичну сторону питання актуалізує дипломатична поїздка Сергія Горбатова у Париж. Столиця однієї з найбільших європейських держав, що раніше здавалася молодому російському дворянину воістину райським краєм, «обетованной землёй мыслящего человечества» [3, т. 4, с. 9], у дійсності виявляється осередком усіляких жахів, місцем тисяч смертей. Бурхливий революційний потік не тільки наближає неминучий крах французької монархії, але й змітає все живе на своєму шляху. Проекція ситуації, що склалася у Франції, на Росію не може задовольнити Горбатова – очевидця кривавих подій 1789 року. Докорінна трансформація суспільного укладу шляхом революційного перевороту – найменш привабливий сценарій подальшого розвитку його батьківщини.

Росія протистоїть Заходу взагалі і Франції зокрема також у моральному відношенні. ХVІІІ століття у Франції – це час «крайней распущенности нравов, извращенности нравственных понятий, почти всеобщего падения высоких качеств души человеческой» [5, т. 3, с. 233]. Розтліваючий вплив Заходу зазнав на собі і Сергій Горбатов, спокушений герцогинею д'Орінї. Внаслідок цієї мари він ледь не забув княжну Таню, яка очікувала на нього в Росії.

Англія протиставлена Росії в іншому плані. Вона ненависна Горбатову вже тому, що фактично є місцем його неофіційного вигнання, у якому він змушений, за велінням імператриці, проводити довгі роки, не маючи можливості повернутися до рідних пенатів. Чужина, якою б чудовою вона не була, ніколи не замінить справжньому патріоту милої батьківщини.

Отже, переконаний монархіст Горбатов виступає у «Хроніці...» затятим противником історичного розвитку Росії за західним зразком.

«Влечение Соловьёва к области таинственного сказалось рано – оно было настоящей духовной потребностью» [1, с. 253]. Свідчення тому – містична диалогія і розповіді письменника. Не могло воно не проступити і в його головній літературній праці, заключна частина якої названа П. В. Биковим «прелюдией» до містичних творів. Уособленням таємничого у пенталогії виступає східна цивілізація.

Просторова опозиція «Росія – Схід» наявна у четвертій і п'ятій частинах пенталогії. У подорож по східним країнам – Індії та Тибету – відправляється після сибірського заслання Борис Сергійович. Старанне осягнення таємниць східних мудреців допомагає йому з головою зануритися у світ чудес і чарівництва та відкрити грань буття, що раніше залишалася для нього прихованою, тобто почати сприймати дійсність по-іншому. Символічно протиставлення Борисом Сергійовичем двох полярних локусів у його зверненні до Миколи: «Уезжай не на запад, а на восток! <...> Уезжай туда, где, может быть, еще до сих пор не ступала нога европейца...» [4, т. 6, с. 385].

Борис Сергійович недарма дає племіннику саме таку пораду, оскільки вважає, що єдиним для нього порятунком у ситуації, що склалася, може служити будь-який новий інтерес, який цілком опанує його розумом і душею та допоможе прийти до тями після пережитого. Навчений життєвим досвідом Борис Горбатов, який мав можливість відвідати як європейські, так і азійські країни, пропонує Миколі відправитися саме на Схід, беручи до уваги різючі відмінності Росії (та інших держав, населених слов'янськими народами) від східної цивілізації, що істотно перевершують відмінності від цивілізації західної. Крім того, Захід з його раціоналістичною парадигмою мислення навряд чи зможе допомогти юнакові, коли доводи розуму недоречні, у той час як Схід з інтуїтивною парадигмою справить на нього воістину благотворний вплив. Споглядання та відновлення душевного спокою – саме те, що так потрібно Миколі. Остаточно зломлений низкою драматичних подій, які йому довелося зазнати, Микола Горбатов прислухається до поради дядька та здійснює подорож на Схід, з якої повертається духовно оновленим і перетвореним.

Надзвичайно важливим нам видається той факт, що на книжковій шафі петербурзької бібліотеки Горбатових поруч із бронзовим бюстом Вольтера – кумира Сергія Горбатова – знаходиться статуетка Будди. Таке сусідство в інтелектуальній скарбниці дворянського роду двох великих кумирів людства уособлює паралельне існування двох однаково значущих напрямків філософської думки – західного та східного. Вартим уваги є те, що Микола Горбатов не прибирає з шафи фігурку Вольтера та не розташовує її нижче мініатюрної статуї Будди, тобто не заперечує філософію Заходу і не підносить над нею філософію Сходу, надаючи нащадкам можливість вибору шляху їхнього морального розвитку.

Отже, художній простір горбатовського циклу свідчить про значний інтерес письменника-слов'янофіла до проблеми самовизначення Росії в історіософських координатах Захід – Схід. Тотальна орієнтація імперії у

політичному та моральному відношенні як на західну, так і на східну цивілізацію, уявляється йому абсолютно неприйнятною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ревякина А. А. Соловьёв Всеволод Сергеевич. Русские писатели. XIX век. Библиографический словарь: в 2 ч. Москва: Просвещение; Учебная литература, 1996. Ч. 2: М – Я / под ред. П. А. Николаева. 2-е изд., дораб. 1996. С. 250-255.

2. Семёнов Ю. И. Философия истории: общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней. Москва: «Современные тетради», 2003. 776 с.

3. Соловьёв Вс. Собр. соч.: в 9 т. Москва: ТЕРРА – Книжный клуб, 2009. Т. 4: Хроника четырёх поколений: Вольтерьянец: исторический роман. 448 с.

4. Соловьёв Вс. Собр. соч.: в 9 т. Москва: ТЕРРА – Книжный клуб, 2009. Т. 6: Хроника четырёх поколений: Изгнанник: исторический роман. 400 с.

5. Соловьёв Вс. Собр. соч.: в 9 т. Москва: ТЕРРА – Книжный клуб, 2009. Т. 3: Хроника четырёх поколений: Сергей Горбатов: исторический роман. 432 с.

6. Чаадаев П. Я. Апология сумасшедшего. Чаадаев П. Я. Полн. собр. соч. и избр. письма: в 2 т. Москва: Наука, 1991. (Памятники философской мысли). Т. 1. С. 523-538.

УДК 821.112.2

О. В. Кеба

Кам'янець-Подільський

ІСТОРИОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ХУДОЖНЬОЇ КОНЦЕПЦІЇ РОМАНУ Л. ФЕЙХТВАНГЕРА «ФАЛЬШИВИЙ НЕРОН»

З ім'ям Ліона Фейхтвангера історики літератури пов'язують відродження історичного роману в німецькій літературі, що відбулося в 30-ті роки ХХ ст. Саме в цей час історичний роман став мало не основним жанром художньої прози, «за допомогою якого противники нацизму як у Німеччині, так і за її межами, виражали своє ставлення до нацистського режиму. Традиційно тривіальний жанр літератури набув надзвичайно високого художнього статусу, став знаряддям політичної боротьби... Як висловився Стефан Цвейг, «історія стала письменницею» [2, с. 567].

Звісно, історичний роман вже не міг залишатися таким, яким його сформувала література ХІХ ст., з обов'язковою дистанцією між теперішнім і минулим, специфічним співвідношенням персонажів історичних і вигаданих, увагою по проблем особистості і народу в історії тощо. Стосовно Фейхтвангера дослідники вказують на те, що «письменник часто розглядає своїх персонажів у якості алегорій, що уособлюють різні філософські чи соціально-історичні системи...» [3, с.673]. Дещо інший аспект проблеми акцентує Д. В. Затонський: «Фейхтвангер прихильник історичного роману в сенсі «вільному», тобто такого, для якого історія – проблема, яка, однак, відтворюваною епохою ніяк необмежена, більш того, ця проблема наповнюється глибоким смислом лише при зіткненні з живою сучасністю...» [1, с. 309]. Тенденція до «вільного» трактування історії, її певного роду модернізації справді має місце в творчості